

УДК: 821.163.41-14.09"4/14"(497.11) Mandić S.

Марко М. Радуловић

Универзитет у Београду

Институт за књижевност и уметност

Виши научни сарадник

markorad984@gmail.com

СРПСКО СРЕДЊОВЕКОВЉЕ У ПОЕЗИЈИ СВЕТИСЛАВА МАНДИЋА

У раду ће се истражити присуство средњовековних тема, мотива и обликотворних поступака у поезији Светислава Мандића. Као конзерватор, копист фресака и плодотворни проучавалац средњовековне уметности и културе, Мандић је однос према средњовековљу тематизовао и у својој поезији. Унутрашњи приступ књижевности захтева, међутим, да његовом песништву приступимо као самосвојној целини, како бисмо видели да ли је и у којој мери средњовековље његов конститутивни део. Такав пут истовремено подразумева свесно одупирање искушењу да нас контекст, односно познавање Мандићевог уметничког и научног рада, не одведе у авантуру тражења нечега чега у његовој поезији нема. Међутим, потпуно занемаривање ширег контекста не може бити оправдано и представљало би неку врсту неутемељеног редукционизма, због чега ћемо удвостручити истраживачку пажњу како не бисмо пропустили нешто од средњовековног наслеђа што се у поезији овог песника можда на први поглед не види. Прво ћемо истражити фреквентност тема и мотива средњовековног наслеђа у Мандићевим стиховима као и начин на који функционишу у оквиру песме, а потом испитати коју улогу елементи овог наслеђа играју у заснивању идентитета песничког субјекта.

Кључне речи: средњовековље, поезија, биографија, поетски идентитет, традиција, песничко наслеђе.

Има песника којима из различитих разлога унапред приступамо са неком врстом очекивања, па и пред-расуде. Такав може бити случај и са Светиславом Мандићем. Наиме, конзерваторски рад, копирање фресака и научно-есејистички прилози овог свестраног проучаваоца средњовековне историје, културе и уметности, наводе на помисао да ћемо и у његовом песничком делу несумњиво пронаћи средњовековне теме и мотиве. Међутим, када се темељније прочитају све збирке које је Мандић објавио, тумач остане зачуђен и са осећањем тзв. „изневереног очекивања”. Иако су теме и мотиви из овог периода присутни у његовој поезији, број песама у којима се они појављују сразмерно је мали, посебно када имамо у виду да је реч о кописти фресака који је већи део своје радне каријере провео по манастирима на рестаурацији визуелног наслеђа старе уметности.

Сам Мандић, одговарајући у интервјуу на питање о присуству средњовековних тема и мотива у својој поезији, истиче да нема пуно таквих песама и, поред оних које је поменула Светлана Јајић, која је водила разговор са песником, издваја свега још неколико у којима је могуће експлицитно пронаћи поменуте тематско-мотивске слојеве, допуштајући при томе могућност постојања стихова у којима је дах *старине* имплицитно присутан:

Ја, у ствари, имам мало песама инспирисаних директно старом уметношћу. Поред оних које сте навели, могу још да наведем „Беле зидове” и „Дамаскина”. У неким другим песмама тек се пробија тамна светлост иконе, или фреске, или оронуте црквене грађевине... Понегде се осети дах рашког пејзажа, звук манастирског звона, старословенске песме, наслути се, уопште, чар старине и пролазности (Мандић, 1995б).

Да неке од песама са средњовековним темама и мотивима не спадају у најбоља и најпознатија остварења овог песника, тумач би морао да се упита да ли је уопште оправдано посветити истраживање овој страни Мандићевог певања. Но, „Милешевски анђео”, „Рашки сликар”¹ али и још

¹ Сви наводи из Мандићеве поезије према: Мандић, 1995а.

неколике песме ипак захтевају да се веза између Мандићевих стихова и средњовековног наслеђа детаљније проучи. При томе ће знање о песниковој грађанској личности захтевати од нас двоструки опрез: с једне стране, биће потребно одупрети се искушењу да у стихове учитамо нешто чега у њима нема, док ће, с друге, бити неопходно да не пропустимо скривене алузије и наговештаје који би без биографског контекста можда остали недовољно јасни.

СРЕДЊОВЕКОВЉЕ КАО ЧИЊЕНИЦА ПЕСНИКОВЕ БИОГРАФИЈЕ

Иако је у неколико наврата као студент имао прилике да посети различите манастире², Мандићево дубље окретање средњовековној епохи почиње његовим конзерваторским радом. Отуда је фреквентније јављање средњовековних тема и мотива у његовим стиховима производ околности песникове „грађанске” биографије, односно занимања, што је имало несумњив утицај и на њихово специфично поетско уобличење, како ћемо покушати да покажемо.³ У том смислу интересантно је да песме које Мандић помиње у интервјуу не спадају, строго гледано, у оне директно инспирисане средњовековљем. „Бели зидови” заправо представљају поетску анегдоту из песниковог конзерваторског живота, коју је он препричао и у већ поменутом интервјуу, док „Дамаскин” доноси необичну судбину монаха кога је песник могао срести током неког од својих боравака у манастирима.

У „Белим зидовима” реч је о духовитој фантазији која почива на реализацији средњовековног (хришћанског) веровања о (духовном) присуству светитеља у овоземаљском животу. У уводним стиховима

² „Већ раније, 1946. године, био сам отишао у Жичу да видим како изгледа један манастир, а 1949. године сам, заједно са осталим студентима Академије, на крају школске године обилазио цркве, од Студенице до Нереза” (Мандић, 19956).

³ На чврсту повезаност поезије, односно целокупог Мандићевог дела, и његове биографије указао је Ранко Поповић: „Његова биографија стала је тако без остатка у његову библиографију” (Поповић, 2022: 12).

препознајемо да је реч о поетски преобликованој ситуацији из песниковог реалног живота:

У трему испред велике цркве
седимо са оцем Јулијаном
и пијемо ракију јабуковачу,
чувену међу сељацима радочелским (97)

Говорећи о специфичној атмосфери, али и озбиљности са којом се одвијао рад на рестаурацији средњовековне ликовне уметности, Мандић се присетио једне анегдоте. Наиме, приликом рестаурирања фресака у Студеници песник је знао да у виду озбиљне шале подсети себе и колеге како морају додатно да поведу рачуна о квалитету радова јер их са зида посматра сачувано око Светог Симеона, али и очи његових синова и унука, у шта су сви заправо веровали:

Често сам у шали, али и озбиљно, говорио и себи и другим радницима, да морамо добро пазити како радимо, јер нас са зида мотри оно једно сачувано око Симеона Немање, и очи његових синова и унука. И као да смо сви у то надземаљско надгледање потпуно веровали” (Мандић, 19956).

Ова анегдота послужила је, дакле, као полазна тачка за песму „Бели зидови”. Шала и веровање о којима Мандић говори, у његовим стиховима претварају се у фантастични (да ли због ракије?) сусрет са светитељем, испуњен хумористичким елементима:

Изненада,
архимандрит Сава,
потоњи први архиепископ,
улази на јужну капију
са ореолом испод пазуха,
не силазећи с коња.

Трчи Јулијан да му подметне руке уместо бињекташа.

Саспемо брзо ракију у гр'оца
и као разговарамо о фигурама и пропорцијама,
да не каже светитељ:
тако ви, барабе импресионистичке,
а зидови вам у цркви још увек пусти, бели (97).

На тај начин конкретна ситуација из песниковог живота прерасла је у фантастичко-хумористички поетски догађај у коме се мешају савремено и давно (о чему говори поднаслов песме: „Записано у Студеници 1970, са мишљу на годину 1208”), свето и световно. Друга година из поднаслова упућује на време када су осликане фреске у задужбини Стефана Немање, због чега, инсистирајући на историјској веродостојности, Мандић Саву назива „потоњим првим архиепископом” – који ипак држи ореол испод пазуха што указује на његову будућу канонизацију – пошто је он у то време био студенички игуман. Испијање ракије и разговор са монасима приликом рада у Студеници пренели су песничког субјекта у конкретну годину, због чега се у песми уместо Стефана Немање, који посматра једним сачуваним оком из анегдоте, појављује Свети Сава као старешина манастира који брине о завршетку радова.

Ова озбиљна шала показује да хумор на коме почива није знак пародије, већ дубље присности коју песнички субјект, кога овде не треба раздвајати од песника самог, осећа према средњовековним ликовима. Оно што се у Мандићевом времену изриче као духовита досетка, али и нека врста опомене, било је несумњива реалност средњовековног доживљавања света. Наиме, зографи и дијаци стварали су са осећањем не само да их посматрају очи њихових светих предака, већ да им и они сами помажу у раду. Овакво схватање проистицало је између осталог и из природе иконе. Ликови на њој били су симболички присутни те се она доживљавала као „место сусрета” (Вер, 2004: 192) са вишом стварношћу. Отуда се у „Белим зидовима” на срећан начин, уз помоћ песничког хумора и анегдотске основе, спајају чињенице из песникове биографије, али и аутентично

средњовековно доживљавање стварности. То је сведочанство да су средњовековне вредности и схватања, током Мандићевог конзерваторског рада, постале унутрашњи садржај његовог бића са којим је, према томе, остварио присан однос, лишен претеране рефлексивности. Истовремено, појављивање Светог Саве у Мандићевој песми доводи овог песника у блискост са родоначелницима модерног певања након Другог светског рата – Попом и Павловићем. Тако се у Попином „Врачар пољу” лирски субјект-ходочасник сусреће са мистериозним врачом у чијем лику препознајемо Светог Саву, док се у завршној песми Павловићевих *Светогорских дана и ноћи* песничком субјекту, који је такође ходочасник, обраћа директно Свети Сава. Другим речима, иако једноставнији и непосреднији, за разлику од Попе и Павловића чија остварења постижу дубља и сложенија значења, Мандић се овом песмом прибраја богатом низу српских песника који су након Другог светског рата живели у близини светих ликова наше историје.

Једна од песама које је Мандић издвојио је и „Дамаскин”. Овакав наслов данас би се могао протумачити као тзв. кликејт наводећи читаоца на помисао да је реч о Јовану Дамаскину и сходно томе активирању контекста који чине Костићеве певачке химне овом светитељу и Лалићев „Шапат Јована Дамаскина”. У почетним стиховима Мандић одмах уклања неспоразум, постижући, на хумористички начин, ефекат изневереног очекивања:

Био један монах Дамаскин,
али није писао свете књиге
него поносито говорио
да је баштован студенички (98).

У питању је, дакле, анегдотска, хумористички посредована ситуација из калуђерског живота. Наиме, као основа за Дамаскинов лик, Мандићу је могао да послужи неки од (студеничких) монаха које је имао прилике да упозна током своје конзерваторске каријере. Међутим, песник настоји да ситуацију представи на безличан/неутралан начин због чега

активира приповедне формуле: „био један”. У свему узоран, овај подвижник ипак се бори са еротским искушењима:

Био млад, ал мрк и ћутљив
као челник Радич, негдашњи.

Увече палио кандила пред иконостасом

и дивио се својим прецима источним
насликаним по зидовима,
појући им тропаре, као успут,
гласом лепшим од певача из Милана.

Али није могао да гледа студентике скадарлијске
што су моторним возовима долазиле са севера
да се поклоне Светом Симеону,
и усхићене, смешећи се чаровито,
проучавале тајне слика византијских (98).

Због тога Дамаскин одлази на Свету Гору у Хиландар, где га у његовој ћелији са иконе посматрају очи свете Марије Египћанке чиме се указује на природу његовог искушења и пут којим је изабрао да одоли греху, али и уноси извесна доза песничке двосмислености. Иако је, слично као и у „Белим зидовима”, основа за увођење средњовековних тема и мотива у песму потенцијални биографски догађај, он остаје сакривен већ поменутих песничким формулама. Ми заправо не можемо знати да ли је Мандић икада срео таквог монаха, али захваљујући познавању песникове биографије и стихова који посредно упућују на њу као што су „студентике скадарлијске”, које је несумњиво сретао током боравка у Студеници, имамо основа за такво мишљење.

Иако сложенија, у ред оваквих песама спада и поема „Ноћ у Сопоћанима”. У њој биографска чињеница представља повод, али и оквир догађаја опеваног у песми. Конзерватор након радног дана, одлази у град и слуша приче радника/мештана који учествују у изградњи будуће

хидроцентралне. На доживљај песничког субјекта Мандићеве поеме пресудно утиче чињеница да се „ноћ / и обична и непоновљива”, о којој је реч, одвија у близини манастира Сопоћани: „а све је покривао тамни кров сопоћанског неба”. Стога су у ткиво песме пре свега уграђена два временска плана: садашњост и средњовековна прошлост, а њеној сложености доприноси и различити карактер стихова који се у њој смењују: осим оних који се односе на песничко ја, присутни су и сугестивни дескриптивни искази⁴, као и стихови који преносе приче мештана. То је разлог због чега у овој сложеној и жанровски хибридној поеми у исто време сазнајемо нешто о животу обичних људи из околине манастира Сопоћани, конзерваторском послу песничког субјекта (песника), процесу настанка песама и осећању времена и континуитета између прошлости и садашњости, односно предака и потомака. Присутност два временска плана подразумева да се у поеми једни поред других налазе вредне сопоћанске фреске, воденица и хидроцентрала, односно средњовековна властела и једноставни, а вредни мештани. Сви ови разнородни феномени уједињени су у хармоничну целину, па се тако у Мандићевој песми не осећа напетост нити напуклина између средњовековне прошлости Сопоћана и савремене реалности Раса: „између те две стихије / владала је хармонија”. Другим речима, љубав према прошлости није код овог песника препрека отворености према садашњости, због чега у поеми изостају вредносно опозитне слике, иначе неретке у певању које се надахњује прошлошћу.

Колико поема о животу рашких мештана, ово је и (аутопоетичка) песма која говори о двоструком бићу песничког субјекта, његовом конзерваторском занимању и песничком позвању. Тако се у стиху „идућ

⁴ У опису природе налазимо платонистички надахнуте слике: „а над ливадама треперили закаснили свитци / невешто се такмичећи са оним небеским” (67). Свици невешто опонашају звезде чиме се сугерише да су феномени на земљи само одсјај или непотпуна мимеза небеских појава. Иако то Мандић експлицитно не помиње, асоцијативним низом могло би се доћи до схватања да уметнички рад и Божије стварање стоје у истом односу.

трагом руке давно нестале коју / упоређивах са Божијом” – уочава, условно речено, *аутопоетички* исказ који упућује на Мандићево схватање свог конзерваторског посла. Песнички субјект поеме не укључује се у приче саговорника, оно што има да каже њих се можда не тиче због чега читалац постаје песников повлашћени слушалац. Другим речима, оно што је прећутао својим саговорницима, песнички субјект саопштава читаоцима. Реч је о сазнањима до којих је дошао радећи на обнови манастирских фресака:

Хтедох и ја нешто да прозборим,
јер свака је причао о оном што зна и воли.
А да ли би кога занимала моја опседнутост
чаролијом слика у цркви под брдом
и шта о њима причају светски зналци,
ко их гледа анђелска му крила расту,
таквог чуда нема у свом Средоземљу.
Можда би моји вечерашњи садрузи рекли
као ономад онај Сјеничанин
што беше дошао да се поклони задужбини,
да су по старим црквама,
и на зидовима и на иконостасима
све слике миле и да ружних не може бити,
јер је свака света
и у себи чува дар и страх Божији (70, 71).

Овакви искази заправо представљају поетску транспозицију Мандићевих интимних схватања до којих је он дошао кроз свој предани рад на рестаурирању средњовековних фресака. Истовремено они указују на његово дубоко схватање иконе као места сусрета естетског и светог, на коме се, осим трагова рада самих зографа, уочава и живо присуство оностраног.

Уколико су искази везани за средњовековну културу и религију репрезентација онога што Мандић као ликовни уметник осећа, следећи стихови аутентичан су аутопоетички исказ у коме се открива један од

узрока песникове инспирације али и наговештава (тешки) процес настанка песме:

Успут сам смишљао неке стихове
о људима са којима сам до малочас седео,
јер видех да међ њима тече тихи живот
и као да негде над њима лебде заштитничке руке,
о томе треба говорити,
али нисам успевао да лепо спајам речи,
добро неко каза
без муке се песма не испева (72).

Тај неко је Петар Петровић Његош чиме Мандић упућује на још једну важну традицију присутну у овој поеми – а то је епско и фолклорно наслеђе, као основа *Горског вијенца*. „Ноћ у Сопоћанима” тако је испевана у једном, условно речено, аутофикцијском моду који ће постати карактеристичан за француски роман неколико деценија касније. Хибридности поеме доприноси и уметање песме, графички издвојене курзивом, коју је песнички субјект са муком покушавао да напише. Реч је, дакле, о поступку песме у песни. У њој се слави тихи и светли живот мештана / радника који се доводе у чврсту везу са ликовима средњовековне властеле са манастирских фресака:

са чела им светли једна уска трака

*ко на фресци венци у давне властеле,
па се питам да л то сањају да желе
да буду што нису, а мени се чини
да они и јесу прави властелини*

*без злаћаног руха, али душе беле
у свом тихом свету, својој краљевини (73).*

Након свега, долази поетски пост скриптур о подацима када је песма настала. У њему се истиче да је песма у песми (или цела поема?) писана *старим словенским словима* и указује се да је тренутак њеног настанка тачно 500 година након пада Цариграда и смрти последњег византијског цара који је био „наше горе лист”. Дакле, реч је о аутопоетичком исказу у коме се указује на културно-историјске оквири Мандићевог доживљаја света, а њих чине словенска веза са Византијом и континуитет између средњовековне властеле и идилично портретисаних савременика. Поменути оквири у песми само су имплицитно присутни, стога пост скриптур представља и кључеве за пажљивије читање саме поеме. Тако границе песме чине детаљ из песникове биографије и културно-историјска чињеница уједињене индивидуалним поетским доживљајем.

Другим речима, радни век проведен под окриљем средњовековних манастира и наслеђе старе уметности као унутрашњи садржај песниковог бића омогућили су да се испева песма о обичним људима Мандићевог времена. Због тога је сензибилитет овог песника близак односу који је Десанка Максимовић гајила према средњовековној епохи. Сродност у неговању особеног интимистичког лирског израза између Максимовићеве и Мандића већ је примећена од стране тумача: „По тој кључној разликовној особини дубоке, стишане, недоктринарне религиозности, њему је од савремених лирских интимиста истински сродна једино Десанка Максимовић” (Поповић, 2022: 16).

Иако је реактуелизација средњовековног наслеђа у делу Десанке Максимовић песнички сложенија од Мандићеве, заједничка им је лирска непосредност и усмереност ка обичном човеку. Отуда у њиховом песништву није наглашено присутна поетска контемплација као код неких других песника попут Попе, Павловића и Лалића, већ је средњовековна епоха једноставно спојива са интимним садржајем песниковог бића и животима обичних људи око њега. Као и код Максимовићеве, тако и код Мандића средњовековље представља несумњиву чињеницу културне историје његовог народа која мање представља повод за поетске

контемплације, а више фигурира као подстицајна грађа која је песнику на располагању и коју он слободно користи у својој песми. Дакле, средњовековно наслеђе се у Мандићевој поезији пре свега јавља на песнички спонтан начин због чега оно често није главна тема песме, али јесте колоритан оквир чврсто срастао са оним што се у стиховима опева: „Ја то нисам свесно тражио, многошта се јавило спонтано. Ја сам све то волео (и волим), једном оданом љубављу. А кад неко нешто воли, кад песник нешто воли, о томе и пева. Са више или мање успешности” (Мандић, 1995б).

У „Белим зидовима”, „Дамаскину” и „Ноћи у Сопоћанима” отуда није реч о настојању да се средњовековно наслеђе песнички реактуелизује како би се од њега направила основа за конституисање поетичког идентитета, као што је то у једном важном току послератног модернизма. Другим речима, његово присуство у песмама не проистиче из свесног окретања традицији или модернистичког трагања за егзотичним епохама. Средњовековље је у њима присутно као реалност, па и декор опеване ситуације: реч је о простору у коме се нешто одвија, у коме се ради и живи. Вредности те епохе, пре свега су реалност за монахе који проводе своје животе у манастирима и са којима је Мандић био у контакту захваљујући природи свога посла. Отуда је средњовековље постало и саставни део песникове свакодневице, али и унутрашњи садржај његовог бића. У томе свакако лежи главни разлог поетичке присности и непосредности са којима се ове теме и мотиви јављају у његовом певању. Када је у питању њихово ређе присуство, разлоге, пре свега, треба потражити у свестраности Мандићеве личности. Наиме, његови песнички и културолошки афинитети нису увек чврсто повезани. Тако је он своју љубав према средњовековљу исказивао пре свега кроз ликовни рад, а потом и есејистичко-научна истраживања, док је у поезији ова епоха проналазила своје место готово спонтано, као подлога на којој су се развијале Мандићу интересантне теме и мотиви попут љубави, личних доживљаја, живота занимљивих, али и сасвим обичних људи.

СРЕДЊОВЕКОВЉЕ КАО ПОЕТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ ПЕСНИЧКОГ СУБЈЕКТА

„Ноћ у Сопоћанима” је у неку руку гранична песма када је у питању значај средњовековног наслеђа за идентитет песничког субјекта. У њој се у почетку, баш као у „Белим зидовима” и „Дамаскину”, средњовековни манастир јавља као временско-просторни оквир у коме се нешто дешава. Међутим, како се поема развија тако се открива да је у питању вредност од пресудног значаја за лирско сопство и његов доживљај стварности.

Песма у којој су се плодотворно стопили песников рад на конзервирању, дакле чињеница његове биографије, и поетски однос према средњовековној епохи јесте „Анђео из Милешеве”. Она спада у низ песама, који започиње Милан Ракић, испеваних пред културним и уметничким вредностима једног народа: „Културне вриједности постале су данас синоним родољубља и националних вриједности, а ликови с фресака проговорили су стиховима наших савремених пјесника” (Делић, 2007: 45). Баш као у Ракићевој „Симониди”, Попином „Каленићу”, Лалићевој „Фрески”, Миљковићевом „Ариљском анђелу” и у Мандићевој песми реч је о директном обраћању песничког субјекта лику са фреске. Другим речима, певање се остварује као особена модернистичка поетска молитва. Једно од најрепрезентативнијих и најпознатијих дела средњовековне уметности са ових простора, Милешевски анђео, у уводним стиховима јавља се као естетски артефакт који се пореди са различитим феноменима светске културе (барокне фасаде, лондонски мостови, Венеција). Међутим, врло брзо уочава се да ствари не стоје баш тако. Множина естетских феномена светске културе и сингуларитет фреске која припада матичном простору песничког субјекта, упућују да овде није реч о једноставном поређењу у коме се уметнички предмети различитих народа и епоха могу сагледавати као (не)једнаки. Другим речима, фреска анђела није супротстављена феноменима светске архитектуре и уметности, већ се у односу на њих показује као суштина бића песничког субјекта, условно речено као поетички ноумен. За разлику од плуралитета естетских феномена, у свести песничког субјекта анђео се јавља, баш као и истина, у

виду сингуларитета: „да си ми ти једина истина”. Стога, милешевски анђео није само леп, већ је, пре свега, истинит па његово конституисање у песми проистиче из Китсове романтичарске епифаније у којој се открива „да је / лепота истина, истина лепота”. То је и разлог због чега се песничко биће не обраћа фрески као предмету, већ ономе што је на њој представљено – самом анђелу. У питању је анђео који је мирносицама саопштио најрадоснију вест хришћанства – ону о Исусовом васкрсењу. Управо због ове двоструке естетичке и егзистенцијалне димензије, милешевски анђео у песми добија значај темељне вредности за песничког субјекта. Није, дакле, реч (само) о песми о фрески као естетском и културном феномену, већ је по среди програмско певање у коме се милешевски анђео јавља као (ауто)поетичка фигура са богатим значењима. Наиме, преко фреске се отвара питање идентитета песничког субјекта, упоришне тачке која омогућава да се дубље доживе појаве са којима се сусреће на путовањима, али и да се, при том, не изгуби свест о свом пореклу. Реч је, дакле, о најинтимнијој спознаји која се у вреви света и његових чуда открива тихо и за себе: „и свуда шапутах самом себи”. Шапат је, између осталог, и један од аутентичних начина на који послератна српска поезија ступа у додир са осетљивим наслеђем прошлости. Стога је „Анђео из Милешеве” на свој начин близак Лалићевим песмама „Шапат Јована Дамаскина” и, можда још више, „Плавој гробници”.

Од првих стихова песнички субјект се јавља као биће које је на путу, отуда за његово конституисање (прећутни) значај има одисејевски мит, док Анђелу у том смислу припада улога Пенелопе, односно Итаке, другим речима духовног завичаја. Захваљујући вези песничког субјекта са Анђелом боравак у свету преображава се из лутања у ходочашће чији циљ више није одлазак, већ повратак: „и да ја, заиста, по једном великом кругу, / доходим твојој лепоти”. Тиме је наговештена тема кружног кретања, при чему у Мандићевој песми повратак сопственом пореклу не значи понављање, нити порицање вредности путовања зато што оно омогућава стицање новог искуства, захваљујући коме се оно што је изворно (милешевски анђео) боље разуме. Истовремено, идентификација са

анђелом подразумева да се његова својства путем песника преносе и на просторе по којима он ходи: „и чега год се дотакох добило је твоју боју”, односно да се вредности које он оличава шире матичним и светским просторима: „Прносио сам твој мир и твоју љубав од Мораве до Темзе...”. Посебна присност са анђелом открива се у начину на који га песнички субјект ословљава: „мили мој”. Слично као и код Попе код кога је анђео брат, и овде је реч о бићу са којим се остварује готово *родбинска* повезаност, о чему сведоче и завршни стихови у којима се анђео први пут, не рачунајући наслов, директно именује (такође присно „сироти мој”) и јавља као биће које се смеши и охрабрује песничког субјекта на његовим путевима:

Сад, наслоњен на један бели прозор
оивичен црним рамом градских кровова,
слутим нечију руку охрабрења на свом узаном рамену.

То ми се ти, преко стотину даљина, смешиш,
сироти мој Анђеле из Милешеве (95).

Тиме се потврђује да је милешевски анђео аутопоетичка фигура у којој је садржан егзистенцијални, естетски и онтолошки смисао песничког субјекта, другим речима да је у питању вишезначни симбол у коме су културна и естетска вредност сједињени са најинтимнијим садржајем песниковог бића.

Сличну функцију Анђелу из Милешеве остварује Београд у песми „Звездара”. Иако није реч (искључиво) о средњовековном мотиву, већ о главном граду и његовом конкретном насељу у коме је песник провео један важан део свог живота, да би изразио највеће вредности које тај град оличава за песничко биће, Мандић се управо послужио средњовековно/религиозним мотивима: „Пред овим градом сам дете, пред њега падам нице, / у њему су све моје цркве, све Студенице” (51). Отуда и Београд у песми „Звездара”, баш као и милешевски Анђео представља чврсто упориште – оно из кога се полази, али коме се и враћа након свих

лутања. Везаност за град не лишава песничког субјекта жеље за животним пустоловинама, већ му помаже да се на њима не изгуби и да јасно разлучи аутентичне вредности од оних којима се (само) диви, али које нису постале најинтимнији садржај његовог бића:

ако светове зидам, ако пловидбе снујем,
ако се тужно веселим, весело растужујем,
вино ли славно пијем или вечеравам хлеба,
само су овде моје звезде, моја неба,
па ако сањам Паризе и мраморне Сијене
над овим су градом
очи ми замагљене (51).

Оно што се у „Анђелу из Милешеве” већ одиграло кроз песничково реално лутање светом, у „Звездари” се још увек сањало и наслућивало. Међутим, као што се у млађој песми шапуће да је фреска једина истина, у „Звездари” се као јасно сазнање истиче судбинска везаност за главни град. Сингуларитет Београд („овим градом”) такође потврђује да је реч о вредности каква је милешевски анђео. Другим речима, у питању је „једина истина” са снагом највише емоционалне вредности, што потврђују *замагљене очи* лирског бића, која се супротставља плуралитету (страних) културних вредности којима се песник опчињава, али које ипак немају снагу оних које припадају његовом завичајном кругу (Паризи, Сијене – „Звездара”, барокне фасаде, лондонски мостови, Млетци – „Анђео из Милешеве”). Тиме главни град постаје повлашћени хронотоп Мандићевог певања. Међутим, Београд није само време-простор, то је изнад свега песничка метафора за највише унутрашње вредности. Отуда је „Звездара” најавила поетска остварења у којима главни град представља сублимацију свести о завичају и онтолошких жудњи лирског бића, какав је „Ламент над Београдом” Милоша Црњанског.

Иако је „Звездара” испевана изразито индивидуалистичким постромантичарским гласом, интимни садржај песничког бића и вредности које означавају његову суштину метафорично се исказују употребом

националних културних феномена, што представља један од карактеристичних поступака Светислава Мандића.⁵ Песник у „Звездари” додатно средњовековље повезује са својим словенским пореклом чиме старину свог бића спушта још дубље у прошлост:

Живи у мени јоште прастара словенска сета,
отуд ми погнут стас и речи тако тихе,
**и као последњи дијак што тражи смисао света,
на пергаменту душе исписујем октоихе**⁶.
(„Звездара”, 53).

Слика песничког субјекта у коме су спојене словенска туга и схватање певања као потраге за смислом неоромантичарског су порекла⁷ и

⁵ Такође, активирање општих културно-историјских симбола у новом контексту да би се изразило интимно стање песничког бића које није нужно повезано са тим симболима, није било ретко у Мандићевој поезији: „Човеку из огледала кажемо: пријатељу / треба већ једном као споменик једино могућ / подићи ћеле-кулу својих величанствених промашаја / као опомену себи самоме” („Опомена”, 119).

⁶ Истакао М. Р.

⁷ Истовремено, „Звездара” садржи и романтичарске слике које су блиске платонистичко-хришћанској традицији: „На ребра ставим руку, под руком чујем тицу, / претпролећа су дани и тица би да лети, / ал су ребра крлетка, тамниче крилатицу, / па како да отворим врата немирној поварети. / Треба чекати пролеће, тада се груди шире, / под Сунцем пуцају ребра, као меридијани, / нек кроз њих тица побегне у борје, у шимшире, / нека се песма напева, / нека се слободом пјани” (52). Птица је романтичарска метафора за песму и певање, као код Алексе Шантића: „Из растворених листова и страна / Прхнуше лаке тице, кд са грана, / И по соби ми свуд развише крила”. Интересантно је да ту традиционалну метафору Мандић реализује кроз активирање гностичког модела света по коме је душа, у Мандићевој поеми песма, заробљена у тамници (крлетки) тела. Да је реч о ослањању на духовну традицију која је обојила и један ток у хришћанству, указује активирање библијске слике „ребра” из старозаветне епизоде везане за Адама и настанак жене, али и новозаветне слике пробадања Исусовог ребра. Мандић је овакве слике дискретно уткивао у своју поезију и користио их у функцији конституисања идентитета песничког субјекта или дочаравања атмосфере песме без инсистирања на њиховом пореклу. Песник је иначе био везан за православну духовност због чега не чуди што се у његовим песмама које немају директне везе са средњовековним темама и мотивима могу пронаћи поетски

подсећају помало на Црњансковог *Славена* чији „гитар зазвони / од песме што плаче и воли”. Овакво одређење песничког субјекта значајно је и по томе што је помињање дијака, писања и пергамената, односно тематизовање писане стране средњовековног наслеђа сразмерно ретко у Мандићевој поезији. У њој се, наиме, много чешће истичу ликовна и архитектонска страна те епохе, што не треба да чуди уколико имамо на уму песникову ликовну вокацију.

Дакле, иако није реч о средњовековном мотиву, у слици Београда из „Звездаре” присутни су и „средњовековни” слојеви Мандићевог певања, који, баш као и у песми „Анђео из Милешеве”, служе за конструисање идентитета песничког субјекта, због чега носе несумњив аутопоетички потенцијал.

Њима се може прибројити и „Малодушна песма” (54–63). Осећање из њеног наслова резултат је протока времена и напуштања младалачке снаге и надања. Стога се песничко ја оглашава са својеврсне границе која представља прелазак из младости у одрасло доба. Додатно, оно се и у односу на (савремени) свет показује као издвојено, што утиче на конструисање његовог поетског идентитета. Таква позиција исказује се управо помоћу средњовековних тема и мотива, који заправо представљају поетску транспозицију чињеница из песникове (грађанске) биографије:

преобликоване, готово до непрепознавања, религиозне слике и искази. Тако су у песми „Доброте обичних тренутака” у којој се слави човеков свакодневни живот који често зна да загорча очекивање нечег нејасног, налазе стихови: „Али ништа неће доћи тако / да би могао рећи: дошао је мој живот. / Неће доћи једно сунце / и ти никад нећеш изненађен крикнути: ево га.” Они почивају на Исусовом исказу из јеванђеља по Луки: „Царство Божије неће доћи да се види; Нити ће се казати: Ево га овде или онде; јер гле, царство је Божије унутра у вама” (ЛК). Мандић својом песмом управо показује да је прави, непоновљиви живот онај који је већ у човеку, односно који свакодневно живи: „Прелесне варке времена ту су спутане, ако не већ и сасвим превазиђене, једним есхатолошким прозрењем те велике и погубне опсјене” (Поповић, 2022: 24). Библијски подтекст, поетски трансформисан, послужио је Мандићу да исказе особено егзистенцијално расположење и уверење који не морају нужно бити религиозне природе.

Сад изнад мене прелећу сребрним авионима људи смелих срца
надзвучном брзином,
а ја се пењем, **мирослав, прастарим амвонима,**
у детињској жудњи за висином.

Реч је, дакле, о још једној песми са израженим елементом поетске фикције, односно у којој се на поетски начин посредује виши смисао песниковог реалног занимања. Рестаурација средњовековних манастира заправо је манифестација невине и исконске жудње за духовним просторствима која надилазе задатости овога света. Док модерни авиони физички освајају висине, песник жуди за њиховим духовним досезањем: „Хтео бих да достигнем сјај сазвежђа белих / **уз пратњу мојих икона мрачних и невеселих**”. Иако технички свет (авиони) и духовна реалност песничког субјекта (амвони, иконе) нису у директној опозицији, слути се да би конзерваторски рад и копирање фресака из перспективе савременог света могли да се јаве као анахрона делатност. То је и разлог због чега песникова поетска биографија и средњовековље које чини њен саставни део добијају донкихотовске ноте и донекле су обојени атмосфером коју налазимо у Ћопићевом писму Зији: „Можда је неком смијешна моја старинска одора, прадједовско копље и убого кљусе, које не обећава богзна какву трку”.

ИНСПИРАЦИЈА СРЕДЊОВЕКОВНОМ ИСТОРИЈОМ

Осим као чињеница песникове биографије или грађа за конституисање идентитета песничког субјекта, Мандић се у неколиким песмама позабавио и културном страном средњовековне историје. Реч је о песмама у којима се као главни јунаци јављају познати и анонимни ликови средњовековља: „Радимљански мраморови”, „Рашки сликар”, „Велики путник”.

Посебно је значајно што је у својој поезији Мандић актуелизовао и средњовековно наслеђе на територији Босне и Херцеговине, односно

стећке. У песми „Радимљански мраморови” реч је о споменицима у некрополи стећака Радимља. Мандић упућује на војводе којима су одређени надгробни споменици посвећени. Занимљиво је да се у тексту налазе лексеме директно преузете са конкретних натписа што ово Мандићево остварење чини интертекстуалним. Тако се у натпису сина војводе Стипана, Радоја, помиње реч „баштина”: „Сије лежи добри Радоје, син војводе Стипана, н(а) својој баштини на Батногах.” Мандић вишезначну и сугестивну лексему баштина, као и облик „војвода”, такође преузет са споменика, користи да оствари значењски и звучно ефектну слику: „Куда сте све војевале, војводе? / Од мора до Романије / баштина вам грозно боловала”. Такође, део натписа на споменику војводе Стипана у коме се помиње и ко га је направио: „А се лежи Стјепан. А чинио ка(ми) Миогост ковач”, уграђен је поетском парафразом у завршне стихове Мандићеве песме: „Режи камен, Радоје ковачу, / хладно слово ћирилице, / лепу мету добрим ветровима”. Песник је вероватно спојио део натписа у коме се помињу име и занимање творца споменика са именом Стипановог сина Радоја. Интересантно је да се у вези с изгледом споменика истиче управо ћирилица као речит симбол и Мандићево културолошко самоодређење. Иако песнички субјект у давним војводама види своје прадедове, један део песме говори о неумитној разлици између живих и мртвих, предака и потомака:

Знам да ћу бити оно што сте ви,
али ви никада нећете оно што сам ја,
прадедови захумљански.

Могу да гледам Сунце,
да играм коло,
да ухватим јелена златорога (90).

Активности које песнички субјект набраја, а које он може још увек да обавља за разлику од *захумљанских прадедова*, управо су представе које се налазе на стећцима попут играња кола и сцене из лова на јелене, што

Мандићевој песми даје карактер интермедијалности. Раздвојеност живих и мртвих превазилази се ипак континуитетом између предака и потомака који побеђује тугу пролазности: „Не тугујте. // Ово говорим ја, / овако ће говорити мој син / и мога сина син”. Мандић је овом песмом дотакао важну тему о којој је певао Мак Диздар, а коју је у наше време песнички обрадио Рајко Петров Ного.

Главни лик песме „Рашки сликар” (96) је анонимни зограф о коме песнички субјект из садашњости машта. Он се пита ко је био тај уметник и ствара сиже о могућој тајној љубави између њега и девојке из породице Немањића чији је лик он потом искористио за модел Богородице. Ова песма доноси Мандићу омиљене љубавне мотиве и по томе је блиска традицији западног средњовековља, али је смештена у рашки оквир. Она помало подсећа на Мандићеве храбре и оригиналне хипотезе везане за одређене средњовековне феномене које је износио у својим научно-есејистичким радовима.

У песми „Велики путник” (93) изложена је поетска биографија патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Он је представљен као велики путник који је сасвим млад и у „времена црња, најцрња” обављао прво функцију митрополита, па потом патријарха. Након лутања по завичају и свету, патријарх наставља и после смрти своје путештвије „са торбом пуном мелема и светих књига”.

Средњовековље је, дакле, Мандића занимало и као епоха пуна живописних ликова у којима је песник препознавао своје претке, необичне судбине и узбудљиве сижее. Ипак, своје интересовање за ту страну средњовековне прошлости, Мандић је реализовао пре свега у есејистичко-научном раду, а тек повремено у поезији.

ЗАКЉУЧАК

Више него као на предмет певања, Светислав Мандић се на културно-историјске феномене, какво је средњовековље, ослањао као на, традицијом доступан, речник који му је омогућавао да изрази најразличитија стања. Отуда иако теме и мотиви ове епохе нису доминантне, ни одвећ честе у Мандићевој поезији, оне ипак представљају њен неизоставан део.

Српско средњовековље, посебно његов ликовни и архитектонски аспект, представља истовремено и биографску чињеницу Светислава Мандића: „Стога се без претјеривања може рећи да је он интензивније живио у средњем неголи у свом вијеку и да је више друговао с великом господом феудалне Србије него са својим савременицима” (Поповић, 2022: 12). Отуда није чудо што активирање ове епохе у његовом песништву, често заправо представља инкорпорирање биографских елемената песникове (грађанске) личности у конструисање песничког субјекта.

То да наслеђе старе уметности у поезију Светислава Мандића улази пре свега као чињеница његове (професионалне) биографије оно је по чему се овај песник значајно разликује од осталих (послератних) модерниста који су такође тематизовали средњовековну историју и уметност. Рад на рестаурацији средњовековних фресака омогућио је песнику да се на непосредан начин саживи са овом епохом, да осети њен дух и усвоји њене вредности. Манастири су, наиме, били место где је човек 20. века могао непосредно да искуси средњовековно осећање света. Отуда у Мандићевој поезији наилазимо на песме са савременом тематиком прожете средњовековним духом. У њима ова епоха представља оквир за песничку нарацију („Дамаскин”), материјал за поетску надоградњу анегдотског догађаја („Бели зидови”) или поето-мистични време-простор који повезује прошлост и садашњост у тихим судбинама обичних људи („Ноћ у Сопоћанима”). С друге стране, као чињеница биографије средњовековље служи за конструисање идентитета песничког субјекта. Оно тако поприма аутопоетичка и егзистенцијална значења као поетско осмишљење самог

певања или песниковог реалног занимања („Анђео из Милешеве”, „Звездара”, „Малодушна песма”). То су тренуци у којима се ово наслеђе користи као грађа, односно метафора највиших животних вредности и опредељења лирског бића. Напокон, средњовековље је присутно и као историјска епоха са инспиративним ликовима са којима је песнички субјект повезан пореклом, али и духовним опредељењем („Радимљански мраморови”, „Рашки сликар”, „Велики путник”).

Наслеђе старе српске уметности за Мандића је, пре свега, извор високих историјских, културних и егзистенцијалних вредности, које је он волео не само као песник, већ још и више као конзерватор, копист фресака и истраживач. Отуда је разумевање поетског опуса овог свестраног ствараоца, немогуће без разумевања улоге коју средњовековно наслеђе заузима у њему.

ИЗВОРИ

Мандић, С. (1995а). *Звездара и друге песме*. Београд: СКЗ.

Мандић, С. (1995б). Оданост старини и пролазности – разговор с песником и конзерватором Светиславом Мандићем. *Књижевне новине*, XLVI / 916–917, 1–9.

ЛИТЕРАТУРА

Вер, К. (2004): Источно хришћанство. *Оксфордска историја хришћанства*. Макманерс, Џон (прир.). Београд: Клио.

Делић, Ј. (2007). Нови ритам с новим осјећајем – ка поетици Милана Ракића. У: Петковић, Н. (уред.). *Милан Ракић и модерно песништво*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет. 21–82.

Поповић, Р. (2022). Охрабрујућа филозофија тишине – о пјесништву Светислава Мандића. У: Шмуља, С. (прир.). *Светислав Мандић у српској књижевности и култури*. Бања Лука. 10–27.

Marko M. Radulović
markorad984@gmail.com

SERBIAN MEDIEVALISM IN THE POETRY OF SVETISLAV MANDIĆ

Summary

The paper investigates the occurrence of medieval themes, motifs, and formative procedures in the poetry of Svetislav Mandić. As a conservator, fresco copyist, and a fruitful researcher of medieval art and culture, Mandić dealt with his approach to medievalism in his poetry as well. The internal approach to literature requires us, however, to approach his poetry as an independent whole in order to see whether medievalism represents its constitutive part and to what extent. Such direction also implies that we should consciously resist the temptation to be led into the adventure of seeking something that does not exist in his poetry (by the cotext, i.e. the knowledge of Mandić's artistic and scientific work). However, disregarding the context entirely cannot be justified, and it would represent some kind of baseless reductionism, which is why we will increase our research attention so as not to overlook something from the medieval heritage that cannot be seen at first sight in the poetry of this poet. Our first task is to explore the frequency of themes and motifs of medieval heritage in Mandić's verse, then to determine how much the poet was inspired by the written culture of the Middle Ages, and how much by its visual (painting and architectural) heritage, and, finally, to make an attempt to examine the role of medieval motifs in the structure of Mandić's poems and the identity formation of the poetic subject.

Keywords: medievalism, poetry, poetic identity, tradition, poetic heritage.